

Символ *коня* в українській етнофразеології

Життя людини споконвіків пов'язане із тваринним світом, а щоденне спостереження за поведінкою передусім одомашнених тварин спонукає її до утворення цілого ряду мовних одиниць, які ототожнюють ознаки тварини та людини, порівнюючи за звичками, поведінкою, фізичними рисами. Внаслідок цього розвиваються персоніфікація та символіка, пов'язані з характерними особливостями тваринного світу [2, с. 183].

Творення фразеологічних одиниць, їх щоденна поява – це живий і постійний процес, викликаний самою потребою людського спілкування [9, с. 109]. Важливий внесок у дослідженні української фразеології зробили такі вчені, як М. Алефіренко, А. Вежбицька, В. Жайворонок, В. Костомаров, В. Русанівський, Л. Скрипник, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

З погляду етнофразеології цікавою одиницею є зоофразема із ключовим компонентом *кінь*. У народному мовленні кінь є однією з найбільш міфологізованих тварин. Так, наприклад, кельти, деякі слов'янські племена вірили, що коні несуть душі померлих у потойбічний світ. Підтвердженням цього є те, що у давніх захороненнях знаходять упряж коней. Словник символів культури України подає таке визначення лексеми *кінь* – «символ сонця і водночас потойбічного світу; циклічного розвитку світу; нестримних пристрастей та інстинктів; чоловічого першопочатку; інтуїтивного пізнання; у слов'ян-язичників – символ смерті й воскресіння сонячного божества; багатства, могутності; степу, швидкості; волі; символ вірності, відданості» [7, с. 114]. У свою чергу вже у пізніший період часто постає образ крилатого коня, який наділений прудкістю, сміливістю, силою тощо. Г. Булашев стверджує, що кінь – це перетворений ангелом, за велінням Господа, диявол [1, с. 322].

В образній фразеології символіка *коня* має позитивні та негативні якості. Найчастіше вживаними позитивними компонентами символічного значення *кінь* в українській етофразеології можна виділити працьовитість, досвідченість,

швидкість, сила, вірність, наприклад: *кінь не видасть – і ворог не знайде* [6, с. 161]; *залізний кінь*; *сталевий кінь* [8, с. 297]; *кінське здоров'я*; *здоровий, як кінь*; *здорова, як ногойська кобила* [2, с. 269] та ін.

Кінь з давніх-давен є помічником і супутником людини у багатьох справах. Тому й не випадково цей образ постає у етнофразеологізмах, що символізують такі якості людини, як **досвідченість**: *був на коні і під конем* [6, с. 159] – про людину багато чого пережила, тому здатна подолати будь-які труднощі; *сиві коні не все є старі* [Там само, с. 164] – про людину, яка хоч уже у віці, але має силу і добре знає свою справу; *старий кінь борозни не зіпсує* [Там само] – у кожній серйозній справі потрібно мати незалежно від віку досвідченого знавця. Символіку виснажливої праці, а саме, **працьовитості** втілено у фразеологізмі *добрий був кінь, та з'їздився* [Там само, с. 159] – працьовита людина, яка підірвала своє здоров'я фізичною роботою; *поки коняка тягне, то не випрягай* [Там само, с. 164] – доки можеш, то працюй.

Вагомий внесок у символіку із зоофраземою **кінь** принесла козацька доба. Козачина та її традиції яскраво відобразилися в українському фольклорі: у колядках, думах, історичних піснях, легендах, переказах, казках, прислів'ях і приказках. М. Пазяк писав: «Прислів'я та приказки є енциклопедією народного життя. Немає такої ділянки побуту, взаємостосунків між людьми, які б не знайшли відображення в народній мудрості» [4, с. 21].

Кінь був супутником козака у безкрайому степу та у кривавих поєдинках, на зустрічах з коханою та у далекій дорозі. Він був для козака вірним та відданим товаришем, помічником та порадником. Тут бачимо символіку насамперед бойового побратима.

На третій план тут виступає символіка **вірності**, наприклад: *кінь не видасть – і ворог не знайде* [6, с. 161]. Коли у бою необхідно було підкрастися до ворога, кінь, будучи вірним своєму господареві, був тихим і не видавав звуку. Для козака його кінь був товаришем у бою, і, в першу чергу, вірним та відданим порадником. Козаки цінували коней, поважали та довіряли їм. Скажімо, фразеологічна одиниця *бути (почувати себе) на коні* вживається зі

значенням «бути у виграшному становищі» [8, с. 388], так говорять про людину, яка досягає якоїсь поставленої перед собою мети. Імовірно, утворення такого вислову зумовлене тим, що колись козак який сидів на коні у бою був у виграшному становищі, ніж той козак, який був без коня. Цей фразеологізм вживається у прислів'ях, які підкреслюють **нескореність, волелюбність**, парубоцький запал козаків, звідки, прислів'я *як сів на коня, то й доля моя* [6, с. 164]. Також часто подибуємо такі фразеологізми, як *сісти на коня, осідлати коня, як хто на сто коней висадив*, коли йдеться про піднесеність настрою [8, с. 753].

Коневі притаманні такі властивості як **швидкість руху** та **сила**. Козак завжди знав, наскільки сильний та швидкий у нього кінь. І, звичайно, у народній фразеології ці риси не могли бути не поміченими, пор.: *конем не догнати / не доженеш* – хто-небудь дуже швидкий, прудкий, швидко бігає [8, с. 213].

Рідше, але все-таки зустрічаємо приклади етнофразеологізмів із етносимволом **кінь** на позначення негативних ознак. Серед таких прикладів можна виокремити фразеологічні одиниці на позначення **незграбності**, пор.: *овса шкапа з'їла, так і віз побила* [6, с. 164], **нестримності** – *норовистому коневі і майдан тісний* [Там само]; **ледачості** – *кінь добрий на пашу, а до роботи байдуже* [Там само, с. 159]; **ненажерливості** – *не кінь соломі поїв, а солома коня* [Там само, с. 163]; **недоумкуватість** – *на рівній дорозі і коняка розумна* [6, с. 162]; **недовіра, норовитість** – *не вір ні собаці, ні коняці* [5, с. 167], *не вір кобилі в дорозі, бо серед болота скине* [6, с. 166] – не вір норовистому коневі, особливо в дорозі, бо ж може обманути чи вбрикнути.

У народній фразеології побутують також фразеологічні одиниці на означення **легковажності**, наприклад: *викидати (викинути) коники (конека, коник)*, тобто «робити що-небудь незвичайне, несподіване або легковажне» чи «робити що-небудь безглузде, нерозумне або діяти підступно» [8, с. 73].

Отже, козацька культура яскраво відобразилася в українському фольклорі, в народних прислів'ях і приказках і особливо у народній

фразеології, яка виступає яскравим будівельним матеріалом мови. Досліджуючи зоофрази з компонентом *кінь* розкриваємо внутрішню будову певних фразем, їхню символічність та актуальність. Саме у таких мовних одиницях і постає символічний образ козака – справжнього захисника Батьківщини, відважного воїна, доповнений ознаками вірного товариша, друга та супутника, – коня.

Список використаної літератури

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
2. Галайчук В. Фітонім дуб як формант фольклорної «картини світу»: семантика, прагматика, синтагматичні та парадигматичні зв'язки // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2003. Вип. 30. С. 182 – 196.
3. Левчук О. Символічне значення зооніма КІНЬ (на матеріалі українських народних паремій, загадок та фразеологічних одиниць) // Вісник. – Львів, 2009. – Вип. 46, ч. 1. – С. 267–273.
4. Пазяк М. Перлини народної мудрості // Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 9 – 44.
5. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991 – 440 с.
6. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич. К.: Наук. думка, 1989 – 480 с.
7. Словник символів культури України / За ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
9. Чепок Д. Деякі особливості функціонування фразеологізмів на позначення почуттів // Філологічні науки. – 2013. – Книга 4. – С. 109 – 112.